

Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri

**«Али бин Осмон ал-Оший» аттуу эл аралык симпозиумдун
илимий макалалары**

Editör / Редактор

Ferhat GÖKÇE/ Ферхат Гөкче

Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Бишкек-2018

Түркия Диянет Фонду жана ОшМУнун
теология факультети

Бишкек -2018

Kelamda Eş'ârîyye ve Mâtürîdîyye Arasındaki Farklar Bağlamında Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî Örneği

Vecihi Sönmez*

Öz

Orta Asya topraklarında özellikle Hanefî mezhebinin gelişmesinde önemli katkıları bulunan çok sayıda âlim yetiştirilmiştir. Bunlardan biri Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî**dir. VI/XII. yüzyılda yaşayan Ûşî, Mâtürîdîyye akaidine dair *el-Emâlî* adlı manzum bir risale yazmış ve daha çok kelâmcı olarak tanınmıştır. Bu çalışmada Siracüddin el-Ûşî'nin hayatı ve *el-Emâlî* adlı eseri incelenerek onun bazı itikadi görüşleri Eş'ârî ekolüyle mukayese edilerek değerlendirilecektir. Ehl-i sünnet'in ikinci ve en büyük grubunu Eş'ârîyye ile Mâtürîdîyye'den oluşan Sünnî kelâm ekolü oluşturmuştur. Nasları hareket noktası kabul etmekle birlikte dinî ilkeleri akli bilgiler ve dil kurallarına dayanan yorumlarla temellendirme yöntemini benimseyen Sünnî kelâm hareketinin Muhtemelen Eş'ârî'den de önce Sünnî kelâm ekolünü Mâverâünnehir civarında kuran bir diğer âlim Ebû Mansûr el-Mâtürîdî olmuştur. Ebû Hanîfe'nin ilim geleneğine mensup bulunan Mâtürîdî, Eş'ârî'ye nisbetle kelâmda daha akılcı bir yöntem geliştirip uygulamış ve Sünnî inançları daha doyurucu bir muhteva ile temellendirmeye çalışmış, bu sebeple kurduğu ekol Eş'ârîyye ile Mu'tezile arasında, fakat akılcılıkta Mu'tezile'ye daha yakın kabul edilmiş (M. Ali Ebû Reyyân, s. 322-323) ve Ebû Hanîfe'nin fıkıh mezhebiyle birleşerek tek başına müslüman çoğunluğunu kendisine bağlamayı başarmıştır. Mâtürîdî bilgi problemi, isbât-ı vâcib, ilâhî fiillerin hikmetli oluşu, insanın kendi fiillerinin fâili kılması, nübüvvetin gerekliliği ve imanın dindeki yerinin önemi gibi konulara ağırlık verip özellikle Mu'tezile kelâmını eleştirmiştir. *Kitâbü't-Tevhîd*, Mâtürîdî'nin istidlâl şekilleri, bu arada kullandığı çeşitli malzeme ve örnekler sonraki Sünnî kelâm eserleri için model oluşturmuştur. Sonraki Dönem ve Yeni İlm-i Kelâm. Gazzâlî ile başlatılan bu devrin kelâmcıları arasında Ebû'l-Muîn en-Neseî, Necmeddin en-Neseî, Siracüddin el-Ûşî, Şehristânî, Nûreddin es-Sâbûnî, Şemseddin es-Semerkandî, Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî, Kâdî Beyzâvî, Adudüddin el-Îcî, Ebû'l-Berekât en-Neseî, Teftâzânî, Cürcânî, İbnü'l-Hümâm, Celâleddin ed-Devvânî gibi isimler yer alır. Bu alimlerin çoğu kez ittifak ettikleri akaide dair konular kimi zaman farklı yorumlarla ele alınmış bazı ihtilaf noktalarına rastlanılmıştır. Bu çalışmada bu ihtilaf noktaları Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî örneği alınarak izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Hanefî Mezhebi, Ûşî, *el-Emâlî*, Oş.

Каламда Ашари теологиясы жана Матуриди теологиясы арасындагы айырмачылыктардын негизинде Сиражуддин Али б. Осмон ал – Ошийдин мисалы

Аннотация

Орто Азияда, өзгөчө Ханафи мазхабынын өнүгүүсүнө чоң салымын кошкон бир канча аалымдар чыккан. Булардын бирөөсү Сиражуддин Али б. Осмон ал–Оший болуп саналат. VI/XII к. к. жашаган Оший, Матуриди акыйдасына таандык ал – Амалий аттуу белгилүү чыгарма жазган жана көбүрөөк калам аалымы катары таанылган. Бул эмгегибизде Сиражуддин ал – Ошийдин жашоосу жана ал – Амалий аттуу чыгармасы изилденип, анын кээ бир этикадий көз – караштары Ашари теологиясына салыштырып баа берилет. Ахли – Сүннөттүн экинчи жана эң чоң тобун Ашари теологиясы менен Матуриди теологиясынан куралган Сүнний калам мектебин түзгөн. Насты негиз кармап, диний принциптерди акылга жана тил эрежелерине таянган жормолдор менен негиздөө методун кармаган Сүнний калам кыймылынын, мүмкүн Ашариден да мурда Сүнний калам мектебин Мавкрауннахр аймагында түптөгөн дагы бир аалым Абу Мансур ал – Матуриди болгон. Абу Ханифанын илим мектебине мүчө болгон

* Доç., Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Матуриди, Ашариге караганда каламда дагы да акылга таянган усулду өнүктүрүп колдонгон жана Сүнний ишенимдерди ынандыруу менен негиздөөгө аракет жасаган, ушул себеп менен курган мектеп Ашари менен Мутазыла ортосунда, бирок, акыл колдонууда Мутазылага жакын экендиги кабыл алынган (М. Али Абу Рейхан, 322-323-б.) жана Абу Ханифанын фикх мазхабы менен кошулуп, өсү жалгыз мусулман коомун өзүнө байлай алган. Матуриди билим маселеси, исбаты – важиб, жараткандын кыймыл-аракеттеринин хикматтуу болгондугу, адамдын өз кыймыл – аракеттеринин ээси кылынгандыгы, пайгамбарлыкка муктаждыкты жана ыймандын диндеги ордунун маанилүүлүгү сыяктуу бөлүмдөргө басым жасап, өзгөчө Мутазыла каламын сынга алган.

Ачык сөздөр: Калам, Ханафий мазхабы, ал-Оший, Ош

Sirāj al-Dīn Alī b. Uthmān al-Ūshī Example in The Context of The Differences between The Ash'arite The Māturīdīte

Abstract

Many scholars who had significant contributions to the development of Hanafi denomination in Central Asian lands were trained. One of them is Sirāj al-Dīn Alī b. Uthmān al-Ūshī. Ūshī, who lived in the 12th century, wrote a poetic treatise named *al-Amālī* on Māturīdī doctrine and he is known more as a theologian. In this study, the life and *al-Amālī* of Sirāj al-Dīn al-Ūshī will be examined and his some beliefs will be evaluated by comparison with the Ash'ari model. The second and largest group of the Ahl al-Sunnah constituted the Sunni kalam school, which consisted of Ash'ariyye and Māturīdiyye. While accepting Naslar as the point of departure, the Sunni kalam movement, which adopts a method of attributing it based on religious principles, rational information, and interpretations based on language rules, was probably another scholar Abu Mansur al-Māturīdī, who established the Sunni kalam class around the Māwarāunnahr before Ash'arī. Māturīdī, who followed the scientific tradition of Abu Hanifa, has developed and applied a more rational method in kalam compared to Ash'ari and he has tried to base Sunni beliefs with a more satisfying content. For this reason, the school he has established is situated between Ash'ariyya and Mu'tazila, but it is considered closer to Mu'tazila in mind (M. Ali Abu Reyhan, pp. 322-323). And this school, combined with Abu Hanifa's fiqh sect, has succeeded in connecting the majority of Muslims alone. Māturīdī criticized the theology of Mu'tazila particularly in some matters such as the problem of information, isbāt-i vācib, the wisdom of divine acts, the fullness of man's own actions, the necessity of prophecy, and the preciousness of faith. *Kitāb at-Tawhīd*, Māturīdī's deduction forms, the various materials and examples he used here are models for the subsequent works of Sunni kalam. Among the theologians of this period initiated by Gazzālī are Abu'l-Mu'in al-Nasafī, Najm al-din al-Nasafī, Sirāj al-Dīn al-Ūshī, Shakhristani, Nūr al-din al-Sabuni, Shams al-din al-Rajī, Fahr al-din al-Razī, Seyf al-din al-Amidi, Kādī Beyzavi, Adud al-din al-Ici, Abu'l-Barakat an-Nasafī, Taftāzānī, Curcani, Ibn-al-Humam, Jalal al-din ad-Dewwānī. These scholars' allegations that they often allied themselves were sometimes discussed with different interpretations and some points of conflict existed. In the case Sirāj al-Dīn Alī b. Uthmān al-Ūshī, these points of conflict will be explained in this study.

Keywords: Kalam, Hanafi Sect, al-Ūshī, *al-Amālī*, Osh.

GİRİŞ

Kelâm ilminin Ehl-i Sünnet temsilcileri olan Mâtürîdîyye ile Eş'ariyye ekolleri kelâm ilminin ana konularında bila tereddüt ittifak etmişlerdir. Bu iki kelam okulundan önce “*Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Kuteybe, Ebû Saîd ed-Dârimî*” gibi hadis âlimlerinin de katkı ve çabasıyla gelişen Selefiyye’ okulu, naslarla yetinip akli bilgi ve referanslara başvurmayı reddederek farklı bir yol izlemiştir. Bu düşüncenin gittikçe mensupları azalmakla birlikte her asırda çeşitli âlimlerce temsil edilerek ve zamanla

naslarda yer alan aklî bilgilerle sınırlı bir akılcılığa kapısını aralayarak devam etmiştir. Özellikle tabiat felsefesi, ulûhiyyet ve iman konularında ana görüşlerini koruyup farklı bir Sünnî ekol olma hüvviyetini sürdürmeyi başarmışlardır.¹

III. yüzyılın ilk yarısında Sünnî kelâm hareketi, “*Hâris el-Muhâsibi, İbn Küllâb el-Basrî ve Abdülazîz el-Mekkî*” nin çalışmalarıyla başlamıştır. Bu âlimlerin ardından münferit Sünnî kelâmcılar olarak “*Ebü'l-Abbas el-Kalânîsî ve Ebû Ali el-Kerâbisî*” dikkat çeker. Sünnî kelâmın o dönemlerde İslâm dünyasının en önemli kültür merkezi olan Ortadoğu'daki asıl kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî olmuştur. Büyük Mu'tezile bilgini Ebû Ali el-Cübbâ'î'den kelâm dersleri alan ve kırk yaşına kadar Mu'tezilî düşünceyi savunan Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî, başta “*vücûb alellah*” ilkesi olmak üzere Mu'tezile'nin görüşlerini nasların yanı sıra aklî bilgilere de aykırı bularak bu ekolden ayrıldığını ve Ehl-i sünnet diye isimlendirilen Kur'ani naslara bağlılık ifade eden ekol içerisinde yer aldığını ifade etmiştir.² Ayrıca Eş'ârî akaid konularında peygamberin sahih hadislerinin de delil olarak kullanılmasını benimsemiş, Allah için “*es-sifâtü'l-meânî*” diye isimlendirilen sıfatları ispat etmiş, insanların fiilleri de dahil olmak üzere her şeyin kaderin takdirıyla olduğunu ve insanların kesb yoluyla tesir ettiği fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını kabul etmiş, rü'yetullahın ve naslarla izah edilen diğer âhiret safhalarının da akıl açısından mümkün olup mutlaka vuku bulacağını ifade ederek, büyük günah işleyenlerin imandan çıkmadığını ve dört halifenin imametinin meşru olduğunu kabul etmiştir. Mu'tezile tarafından şiddetle eleştirilen ve reddedilen Eş'ârî'nin bu görüşleri Eş'ârî tarafından aklî bilgilerle temellendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Eş'ârî, atomculuk diye bilinen tabiat felsefesine dair düşüncelerini Ehl-i sünnet'e taşıyarak bu alanda ciddi bir temel oluşturmuştur.³

Mâverâünnehir diye isimlendirdiğimiz bölge de ise, Sünnî kelâm ekolünü kuran bir diğer âlim Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. Ebû Hanîfe'nin ilim geleneğini takip ettiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin önderliğinde ortaya çıkan Mâtürîdiyye, kısa zamanda ekol haline gelerek Eş'ârîyye'ye göre daha az meşhur olmakla birlikte Ehl-i sünnet akîdesini sistemleştirmiş, etkili olduğu bölgelerde Mu'tezile ile ve diğer fırkalarla mücadele etmiştir. Mâtürîdî'nin öğrencilerinden “*Ebü Ahmed el-İyâzî, Ebû Bekir el-İyâzî ve Rüstüfeğnî vasıtasıyla güçlü bir yapıya kavuşan Mâtürîdiyye başta Ebü'l-Muîn en-Neseft, Sracuddin Ali b. Osman el-Üşî, Buharalı Nûreddin es-Sâbûnî, İbnü'l-Hümâm ve Hızır Bey*” gibi âlimler tarafından kaleme alınan eserler bu okulun güçlenerek günümüze ulaşmasına zemin hazırlamıştır.⁴

Her iki kelâm okulu da aynı çağda bulunmakla beraber ayrı ayrı bölgelerde ortaya çıkmış, itikada dair konularda kendilerine özgü görüş ve düşüncelerini Kur'an ve sünnet ekseninde ortaya koymuşlardır. Doğal olarak insan tabiatının gereği bu iki mezhebe mensup kelâmcılar düşünce ve fikirlerini ortaya koyarlarken, kelâmî problemleri ele alış ve çözümler üretme biçimlerinde bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Her iki Sünnî ekolün önemli şahsiyetleri Kur'an'ın ortaya koyduğu akâidi derinlik bağlamında meydana gelen itikâdî meseleleri akıl ve nakil açısından uygun delillerle ispat etmeye yönelerek farklı metotlar

1 Bkz. *DîA*, Selefiyye md.

2 Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî, *Kitabu'l-Luma*, Beyrut 1953, s. 104; Eş'ârî, *Makalatü'l-İslamiyyin*, Kahire, 1950, s. 320-325.

3 Eş'ârî, *Kitabu'l-Luma*, s. 104; İbn Asakir, *Tebyinu Kizbi'l-Müfteri*, Dimeşk, 1347, s. 104-105.

4 Ecer, A. Vehbi, *Türk Bilgini Mâtürîdî*, Ankara 1978, s. 67-71.

geliştirmişlerdir. Çünkü onların düşüncelerinin temelini oluşturan ve Ehl-i sunnet çizgisinde onları sabit kılan ana düşünce; hiçbir zaman sağlam akıl ile sahih naklin asla çelişmeyeceği ilkesi idi. Fakat burada şu noktayı da gözden kaçırmamak gerekir ki, Mâtürîdî düşünce akla, Eş'ârî düşünce daha fazla ağırlık vererek, nasları bu çerçeve içerisinde yorumlamayı prensip haline getirmişlerdir. Bu bağlamda bu iki mezhebin görüş farklılığı gayet tabiidir. Bu durum muhtemelen her iki kelâmcının yaşadığı çevrenin sosyo-kültürel yapısıyla da yakından ilgilidir. Bilindiği gibi Eş'ârî'nin içerisinde bulunduğu ilmi birikimini oluşturan hayatının bir dönemi sonradan ayrıldığı, Mu'tezile mezhebinin akla sınırsız ölçüde önem veren düşüncelerinin etkisinde geçmiştir. Daha sonra bu tarz yaklaşımlara tepkisel bir yönelim sergilemesi onun akli verilere daha ihtiyatlı yaklaşmasına neden olmuştur. Bu nedenden ötürü Eş'ârî'nin düşünce hayatını daha çok bulunduğu şartlar ve bölge itibariyle Mu'tezile mezhebi mensuplarıyla mücadele ederek kendi düşüncelerini yayma çabası oluşturmuştur. Buna mukabil Mâtürîdî ise, daha çok Mu'tezile'nin Mâverâünnehir'e sızan fikirlerini reddetmek ve onlarla mücadele etmek yoluyla hareket etmiştir. Bu yönüyle ele alındığında hayatları Mu'tezilî düşünce ile mücadele içinde geçen bu iki İmanın, diğer taraftan kendi aralarında bazı konularda farklı fikirleri benimsemeleri gayet doğaldır.⁵

I- Mâtürîdiyye ile Eş'ârîyye Arasındaki İhtilafı Genel Bir Bakış

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın ilm-i kelâmda iki liderinin olduğunu ifade eden Taşköprizâde (ö. 968/1561) Bunlardan birinin, Hanefî olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, diğerinin ise Şafîî olan Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî olduğunu söyler. Zahirde Eş'ârîlik ile Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıkları gibi görünen bazı hususların aslında büyük olmadığını ifade eden bir çok kelim alimi, bu durumun metot anlayışından kaynaklandığını, hatta bu meselelerin esasta değil, ikinci derecedeki yani ferî meselelerde kaldığını belirtmektedirler.⁶ Bu nedenle birbirlerini hiçbir biçimde bid'at ve sapıklıkla itham etmedikleri gibi çoğu kez birbirlerinden istifade etmişlerdir.⁷ Bununla birlikte bu iki ekol tamamen birbirinin aynı değildir. Zaten aynı olsalardı farklı iki mezhep olarak görüşlerini devam ettiremezlerdi. Öyleki Mâtürîdî mezhebinin bazı görüşlerini benimseyen Eş'ârî kelâmcılar olduğu gibi, Eş'ârî yenin görüşlerini benimseyen bazı Mâtürîdî kelâmcılar da vardır. Buna örnek olarak İbnü'l-Hümmam, Mustafa Sabri ve bir çok alimi gösterebiliriz.⁸ Çünkü bu âlimlerin düşüncelerini temellendirdikleri esaslara bağlı buldukları düşünce yapısı ve dayanakları Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatın kabul ettiği çerçeve içerisinde. O halde şöyle denebilir: "Bu iki suni ekol yapı ve öz itibariyle bir, ama şekil ve görünüş açısından farklı bir durum arz etmektedir"

5 Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s. 4-10; Yüksel, Emrullah, "Eş'ârîler ile Mâtürîdîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", *AÜİİFD*, Ankara, 1980, IV/98; Bkz. İbn Asakir, *Tebyinu Kizbi'l-Müfteri*, s. 149;

6 Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'ade*, Kahire, 1968, s. 151.

7 Beyâzîzâde, Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm*, Mısır, 1949, s. 8-9.

8 Taşpınar Halil, "Mâtürîdiyye ile Eş'ârîyye mezhepleri arasında ihtilaf mı? suni dalgalanma mı?", *Cumhuriyet üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, X, 219.

Netice itibariyle Eş'ârîler ile Mâtürîdîler arasındaki görüş ayrılıklarıyla ilgili olarak yazılmış eserlerin bir hûlasasını şu şekilde sıralayabiliriz⁹:

1-“Ebu Nasr Tâceddin Abdülvehhâb b.Ali b. Abdi'l-Kâfî b. Ali b. Temam es-Sübkî (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, (Kahire 1965), III/377-389” sahifeleri arasında Mâtürîdî'ler ile Eş'ârî'ler arasındaki ihtilafları şöyle özetler: “Tahavî ile Eş'ârî arasında sadece on üç konuda ihtilaf vardır. Eş'ârîlerle Mâtürîdîler arasındaki ihtilaf on üçten ibarettir. Bu on üç meselenin yedisi lâfzî ihtilaftır. Sadece altı tanesi mana ile ilgilidir. Bu on üç meselede bir kimsenin başka bir kimseye muhalefet etmesine, haddi zatında muhalefet bile denmez.”¹⁰

2-“el-Makrîzî, Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), “*Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi zikri'l-Hıtat ve'l-Âsar*, I-II, Beyrut (Ofset) trs” “Müellif bu eserinde bu iki mezheb arasındaki ayrılığın on kadar olduğunu ifade eder”¹¹

3-“ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, (ö. 893/1488) , *İthâfü's-Sâdeti'l-Muttekin bi şerhi Esrârî İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, II/8-14, Kahire,1311” İmam Zebîdî, Gazzalî'nin “İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn” adlı eserinin şerhinde iki mezheb arasındaki görüş ayrılıklarını Sübkî'den alıntılar yaparak ihtilaf konularını nakleder ve bu ihtilafların fer'i hususlarda olduğunu belirtir. Ayrıca bu konu ile alakalı olan bir kasideden de alıntılar yapar.

4-“İbn Kemal, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa (ö. 940/1564),¹⁹ *Risâle fi ihtilaf beyne'l-Eş'ârîyye ve'l-Mâtürîdîyye fi İsnâ aşar mesâil*, Bu eserin Süleymaniye kütüphanesini Şehit Ali Paşa 1847 numarada bir yazması mevcuttur” Müellif inanca dair konularda bu iki mezheb arasında on iki meselede görüş ayrılığı bulunduğunu söyler.

5-“Şeyhzâde, Abdurrahman b. Muhammed b.Süleyman (ö. 1078/1667), *Nazmu'l-Ferâid*, Mısır 1317'de basılmıştır” Müellifimiz bu eserinde, Eş'ârîler ile Mâtürîdîler arasında mevcut olan kırk kadar görüş ayrılığına yer verir.

6-“Beyâzîzâde, Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), *İşârâtü'l-Merâm*, Mısır,1949” Müellif bu eserin 53-56. sayfaları arasında bu iki mezheb arasında elli civarında farkın bulunduğunu ifade ederken, bunlardan sadece otuz altı tanesini eserinde temas etmektedir.

7-“Mestcizâde Abdullah, Abdullah b. Osman b.Musa (ö. 1148/1735-6)²² *Hilâfiyât el-Hükemâ ma'al-Müttekellim ve Hilafiyât el-Eş'ârî ma'al Mâtürîdîyye*, Fatih Kütüphanesi 5416 no'da kayıtlı ve Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya-Tekelioğlu, 891/19 da kayıtlıdır” Bu mezkûr yazma eserde Mâtürîdîlik ile Eş'ârîlik arasında elli altı adet görüş ayrılığı bulunduğunu nakleder.

8-“Ebu Said el-Hâdimî (ö. 1176/1762), *Berikât-ı Mahmudiyye fi şerhi Tarikât-ı Muhammediye*, Dâr el-Hilafe el-Aliye, trs” isimli eserinde aralarındaki görüş ayrılıklarını yetmiş üçe kadar çıkarmaktadır.

9-“Ahmed Cevdet Paşa tarafından tercümesi yapılan, İbn Haldun'un, *Mukaddime*, *Takvimhane-i Amire*,1277” “Bu eserin III/69-70 sahifelerinde vermiş olduğu dip notta bu iki mezheb arasındaki farktan bahsetmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, İbn Haldun'un yazmış olduğu *Mukaddime*'nin *Pirizâde* tarafından başlanılan fakat yarım kalan tercümesinin kalan

9 Taşpınar, a.g.m., s. 213-215

10 es-Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Kahire, 1965, III, 378; bkz. Taşpınar, a.g.m., s. 219.

11 Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, I,172-173; *İA*, VII, 206 vd; bkz. Taşpınar, a.g.m., s. 219.

kısmını tamamlamak için yaptığı tercümesinin bu bölümündeki “Kelâm” bahsine ilave olarak iki mezhep arasındaki ihtilafı olarak görülen problemlerden yalnızca “İrâde-i Cüz’iye” meselesine temas etmektedir”¹²

10-“Abduh, Muhammed (ö. 1905) Tâlikat âlâ Şerhi’l-Devvâni li’l-Akâidi’l-Adûdiye, Kahire,1876” Müellif bu iki mezhep arasındaki farkların otuzu aşğını ifade etmektedir.

11-“İzmirli, İsmail Hakkı (ö. 1946), Yeni İlmî Kelâm, İstanbul 1139-1442” de bu farkların sayısının on beş kadar olduğunu belirtmektedir.

12-“el-Hadimi, Mehmed Vehbî, Akâidü’l-Hayriye, İstanbul trs, s.131” de bu iki mezhep arasındaki farklardan bahsederken bunların fer’i meseleler etrafında yoğunlaştığını ifade eder.

Netice itibariyle bunların dışında daha birçok kelim kaynaklarında bu iki mezhep arasındaki farklara değinilmiş ve farklı tespitlerde bulunulmuştur.¹³

II- el-Ûşî’ye göre Mâtürîdiyye ve Eş’ârîyye Arasındaki farklar

Kısaca “Ebü’l-Hasan Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî’ (ö. 569/1199)” Bugün Kırgızistan topraklarında bulunan “Oş” şehri fergana vadisinde doğmuştur.¹⁴ el-Ûşî’nin doğduğu Fergana vadisi Emevi halifesi Velid b. Abdulmelik döneminde Kuteybe b. Müslim el-Bahili tarafından (95/714) yılında fethedilmiştir. Fetihden sonra Fergana havzasında İslamiyet yayılmış ve bölgede etkin hale gelmiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte el-Ûşî’nin bu dönemde yaşadığı ve hicri 569 veya 575 tarihinde vefat ettiği bildirilmektedir.¹⁵ Kaynaklarda Ali b. Osman el-Ûşî’nin doğum tarihi ile ilgili bilgiye rastlanmamakla birlikte vefat tarihinden hareketle (575/1179) onun VI/XII. yüzyılın başlarında doğduğu söylenebilir.¹⁶ Aslında el-Ûşî’nin doğum yeri ile ilgili de net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak el-Ûşî nisbesinden hareketle günümüzde Kırgızistan sınırları içinde bulunan Oş şehrinde doğduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan el-Ûşî’nin, Katip Çelebi’nin *Keşfü’z-zunûn* adlı eserinde Sirâceddin lakabının yanında Rükneddin lakabıyla da anıldığı belirtilmektedir.¹⁷ el-Ûşî, Fıkhi mezhep olarak Hanefî itikadi mezhep olarakta Mâtürîdîdir. Dini ilimlerden hadis, fıkıh ve kelim alanlarında bazı eserleri şunlardır: Hadis alanında; *Gureru’l-Ahbar*, *Nisâbü’l-Ahbâr li Tezkireti’l-Ahyâr*, *Muhtelifu’r-Rivaye*, *İstiksau’n-Nihaye*, *Sevakibu’l-Ahbar*, *Yevakitu’l-Ahbar*, *Nuru’s-Sirac* Kelim alanında ise; *Kasidetu Bed’i’l-Emâlî* yahut diğer adıyla *el-Kasidetu’l-Lamiyye* adlı eseridir.

12 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 399.

13 Taşpınar, a.g.m., s. 220 vd.

14 Ecer, A. Vehbi, *Türk Bilgini Mâtürîdî*, Ankara 1978, s. 67-71.

15 Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II,1224, İstanbul 1941, s. 43 ;Ecer, a.g.e., s. 68.

16 Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II,1200; Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Dav’ü’l-meâlî fi şerhi Bed’i’l-Emâlî*, s. 2, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1791; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Müştebih fi Esmâ’ir-Ricâl*, Leiden, 1881, s. 17; Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-Mudîyye fi Tabakâti’l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Abdülfettâh el-Hulvî, Riyad, 1413/1993, II, 583; Zeyneddin Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim fi tabakâti’l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, Dimaşk 1413/1992, s. 212.

17 İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *İzâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyli alâ Keşfü’z-Zunûn*, Beyrut ts., (Dârü’l-İhyâ) II, 483; Cemîl Fâik es-Sâdikî, “Kitâbü Nisâbi’l-Ahbâr li-tezkireti’l-Ahyâr”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2005, III, 1, 153.

el-Üşî'nin Akaidle ilgili konuları tertiplelediği *Emâlî* manzumesine, Kamus mütercimi Ahmed Asım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından yapılan Türkçe şerhi olan *Merâhu'l-Meâlî fi Şerhi'l-Emâlî*, İstanbul 1304, adlı çalışmasının 15-20, sayfeleri arasında Mâtürîdiyye ile Eş'ârîyye arasındaki farkları yetmiş üç olarak zikretmektedir.¹⁸

Bu iki mezhep arasındaki ihtilaf konusu olan hususları, delilleriyle birlikte burada zikretmek mümkün değildir. Ancak bu farklardan Ahmet Asım Efendinin el-Üşî'nin "*Kasidetü Bed'i'l-Emâlî*" isimli manzum eserini referans göstererek ele aldığı ihtilaflara kısaca göz atalım:¹⁹

1. "Mâtürîdî: Vacib varlıkta vücûd, zatın ayndır." "Eş'ârî: zat üzerine zaittir."
2. "Mâtürîdî: Vücûb zat üzerine zait değildir." "Eş'ârî: Vücûb itibarî bir şeydir."
3. "Mâtürîdî: Vücûb bizzat hakikatin kendinde gerçekleşmesidir." "Eş'ârî: Vücûb, zatın vücûdu gerektirmesidir."
4. "Mâtürîdî: Beka, vücûdun devamıdır, vücûddan ayrı bir sıfat değildir." "Eş'ârî: Beka, vücûd üzerine zaid bir sıfattır."
5. "Mâtürîdî: Kudret, irâdeye göre ortaya çıkan ve bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını mümkün kılan ezeli bir sıfattır." "Eş'ârî: Kudret taalluk ettiği vakit makdûrda tesirli olan bir sıfattır."
6. "Mâtürîdî: Irâde sıfatında mahabbet yoktur." "Eş'ârî: Irâde mahabbet ve rızâdır."
7. "Mâtürîdî: Sem' ve basar ilim sıfatından başkadır." "Eş'ârî: Sem' ve basar ilimle ayndır."
8. "Mâtürîdî: Kur' an, keyfiyetsiz bir şekilde söz olarak Allah'ın sıfatıdır." "Eş'ârî: Kur'ân tek bir şeydir."
9. "Mâtürîdî: Kelâm-ı nefsi işitilemez." "Eş'ârî: İşitilebilir."
10. "Mâtürîdî: Tekvin Allah'ın sıfatıdır." "Eş'ârî: Tekvin müstakil bir sıfat değildir, itibarî bir şeydir. Kudret sıfatına racidir"
11. "Mâtürîdî: Eşyanın varlığı "kün"(ol) kelimesine değil, bu kelimenin olmasına bağlıdır." "Eş'ârî: Eşyanın vücûdu Allah'ın ezeli kelâmına bağlıdır."
12. "Mâtürîdî: İsim müsemmanm ayndır." "Eş'ârî: Aynı değildir."
13. "Mâtürîdî: Kader, eşyanın ezeldaki takdiri, kaza bu kadere göre eşyanın meydana gelmesidir." "Eş'ârî: Kaza takdirdir, takdirin meydana çıkmasına kader denir."
14. "Mâtürîdî: Allah'ın eli, Allah'ın yüzü (yedullah,, vechu1lah)hakdır. Aslı malum, vasfı meçhuldür." "Eş'ârî: (sonraki Eş'-arîler) Bunlar mecaz ifadelerdir, yed ve vech kudret ve zat demektir."
15. "Mâtürîdî: Tevfik, kolaylaştırmak ve desteklemektir." "Eş'ârî: Taat için kudret yaratmaktır."
16. "Mâtürîdî: İnsanların güç yetiremediği bir şeye Allah'ın tek1if etmesi mümkün değildir." "Eş'ârî: Caiz ve mümkündür."
17. "Mâtürîdî: Allah'ın fiillerinde, zaruret yolu ile değil, lüzum ve lütuf yolu ile hikmet ve illetler vardır." "Eş'ârî: Allah'ın fiillerinde lüzum yolu ile değil, cevaz yolu ile hikmetler olabilir, fakat olmayabilir de."

18 Bkz. Ahmed Asım Efendi, *Merâhu'l-Meâlî fi Şerhi'l-Emâlî*, İstanbul, 1304, s. 15-20.

19 Bkz. Ahmed Asım Efendi, a.g.e., s. 15 vd.

18. “Mâtürîdî: Hikmet, Allah'ın ezeli bir sıfatıdır.” “Eş'ârî: Ezeli bir sıfat değildir.”
19. “Mâtürîdî: Allah'ın va'idin'den, yani tehdidinden dönmesi imkânsızdır.” “Eş'ârî: Allah va'idin'den cayabilir.”
20. “Mâtürîdî: Allah çirkin bir şey yapmaz, zira çirkin bir şeyi yapması çirkin olur. Bu da aklen imkânsızdır. Allah mü'mini ebedi olarak cehennemde yakmaz, kâfiri cennete göndermez.” “Eş'ârî: Allah'ın fiillerinde çirkinlik diye bir şey yoktur. Allah bir peygamberi ebedi olarak cehennemde yaksa, buna karşılık bir kâfiri cennete gönderse dahi çirkin bir iş yapmış olmaz.”
21. “Mâtürîdî: Küfür ve şirkin affedilmesi-şer'an değıilde - aklen caizdir.” “Eş'ârî: Aklen de şer'an de caiz değıildir.”
22. “Mâtürîdî: Akıl bazı şeylerin güzelliğini ve çirkinliğini (hüsünü ve kubhunu) idrâk edebilir.” “Eş'ârî: Akıl hiç bir şeyin güzelliğini ve çirkinliğini kavrayamaz.”
23. “Mâtürîdî: Allah'ın var ve bir olduğu (vahiy gelmese bile) aklen farzdır.” “Eş'ârî: Değıildir.” Peygamberliğin sesi ve tebliğı ulaşmamış olan bir bölge ahalisi, Mâtürîdilere göre sadece Allah'ın varlığını bilmek ve buna iman etmekle mükelleftirler. Eş'ârîlere göre hiç bir şeyle mükellef ve hiç bir işten mesul değıillendir.
24. “Mâtürîdî: İman tasdik ve ikrardan ibarettir.” “Eş'ârî: İmanın mahiyeti sadece tasdiktir.”
25. “Mâtürîdî: İman ne artar ne de eksilir.” “Eş'ârî: Artar ve eksilir.”
26. “Mâtürîdî: Mukallidin imanı sahihtir.” “Eş'ârî: (Eş'ârîlerin ekseriyeti) değıildir.”
27. “Mâtürîdî: Nakli deliller kesinlik ifade eder.” “Eş'ârî: (sonraki Eş'ârîlerin çoğunluğu) Etmez.”
28. “Mâtürîdî: İman mahlûk değıildir.” “Eş'ârî: Mahlûktur.”
29. “Mâtürîdî: Şu anda mümin olan kişi müslümandır. Ömrünün sonunda kâfir olursa, küfür üzere ölmüş olur.” “Eş'ârî: İtibar hatimeyedir. Küfür üzere ölen bir kişi daha evvel müslüman bile olsa daima ve ömür boyu kâfir olarak yaşamış sayılır. Mümin için de durum budur.”
30. “Mâtürîdî: Said ve cennetlik bazan cehennemlik, şaki ve cehennemlik de bazan cennetlik olabilir.” “Eş'ârî: Olamaz.”
31. “Mâtürîdî: İnşallah müminim, Allah dilerse müslümanım denemez” (müminim hakken, gerçekten müslümanım, demeli, inşaallah sözü imana şübhe sokar.) “Eş'ârî: Denebilir.”
32. “Mâtürîdî: Peygamberlikte erkeklik şarttır.” Eş'ârî: Değıildir.”
33. “Mâtürîdî: Nebi ve resûller vefat ettikten sonra da hakikaten nebî ve resuldürler.” “Eş'ârî: Hükmen nebi ve resuldürler.”
34. “Mâtürîdî: İman ile îslâm birdir.” “Eş'ârî: Başka başka şeylerdir.”
35. “Mâtürîdî: İnsan nevinden olan Hz. Musa gibi peygamberler, melek nevinden olan Hz. Cebrail gibi peygamberlerden, melek peygamberler avamdan, avamdan olan salih ve takva sahibi müminler peygamber olmayan meleklerden üstündür.” “Eş'ârî: İnsan peygamberler melek peygamberlerden üstündür ama bunun dışında umum melekler umum insanlardan üstündür.”
36. “Mâtürîdî: Kudret, iki zıd işi yapmak imkânı veren bir sıfattır.” “Eş'ârî: Bir kudretle sadece bir iş yapılır, iki zıd şeyi yapan kudret ayrı ayrı iki kudrettir.”

37. “Mâtürîdî: İnsan fiili esas olarak Allah'ın kudreti ve tekvini iledir, günah ve sevap, kötü ve iyi vasfını kazanması insanın kudreti iledir.” “Eş'ârî: İnsan fiili tek başına Allah'ın kudreti tarafından meydana getirilir. İnsan kudretinin fiilin meydana gelmesinde herhangi bir dahli ve tesiri yoktur.”

38. “Mâtürîdî: İkâ' saf bir yokluk değildir. Varlıkla yokluk arasında olup hal adını alır.” “Eş'ârî: İkâ' saf yokluktur.”

39. “Mâtürîdî: İrtidâd eden mümin sonradan tekrar İslâm'a dönerse, irtidâdla boşa giden amelleri geri gelmez.” “Eş'ârî: Geri gelir. (Habt-i amel).”

40. “Mâtürîdî: Ye 's halindeki tevbe makbuldür ama bu durumdaki iman muteber değildir.” “Eş'ârî: Ye's halindeki tevbe de iman da makbul ve muteber değildir.”

41. “Mâtürîdî: Müteşabih âyetler te 'vîl edilemez.” “Eş'ârî: (sonraki Eş'ârîler) Edilebilir.”

42. “Mâtürîdî: Daha üstün biri varken üstün birinin imam ve halife olması caizdir.” “Eş'ârî: Efdal varken mefdûl halife olamaz.”

43. “Mâtürîdî: Kâfir, amel ve ibadetle mükellef değildir. Önce imanla, iman ederse ondan sonra amel ve ibadetle mükellef olur.” “Eş'ârî: Amelle de mükelleftir.”

44. “Mâtürîdî: İ'tihad konusu olan meselelerde Allah indinde hak ve doğru birdir.” “Eş'ârî: Birden fazladır.”

45. “Mâtürîdî: İki kadir tarafından bir makdûr meydana getirilebilir.” “Eş'ârî: Getirilemez.”

46. “Mâtürîdî: Sebepler ve illetler, tesirli oldukları alanlarda ve yerlerde, kuvvet ve tabiat gibi hakikî müessirdir.” “Eş'ârî: Adî müessirdir.”

47. “Mâtürîdî: Araz için beka yoktur.” “Eş'ârî: Vardır.”

48. “Mâtürîdî: Hüsnü ve kubhu zatî olan iman ve küfür gibi şeylerin neshi caiz değildir.” “Eş'ârî: Caizdir.”

49. “Mâtürîdî: Peygamber gönderilmeden önce bazı hükümlerin bilinmesi mümkündür.” “Eş'ârî: Mümkün değildir.”

50. “Mâtürîdî; Mümaselet, zatî sıfatlardaki iştiraktır.” “Eş'ârî: Mümaselet; bütün sıfatlardaki iştiraktır.”

51. “Mâtürîdî: Rüya ruhun bir nevi müşahedesidir.” “Eş'ârî: Hayal-ı bâtıdır.”

52. “Mâtürîdî: Allah rüyada görülemez.” “Eş'ârî: Görülebilir.”

53. “Mâtürîdî: Kesb azm-ı musamamdır.” “Eş'ârî: İnsan kudretinin makdura iktiranıdır.”

54. “Mâtürîdî: Ezelde ma'duma yani yok olana ilahi hitap taalluk etmez onun için Allah ezelde mütekellim değildir.” “Eş'ârî: Hitab-ı ilâhî ma'dûma taalluk edebilir, Allah ezelde mütekellimdir.”

55. “Mâtürîdî: Sahih nazar, Allah'ın yaratması ve insanın kesbi ile ilim ifade eder.” “Eş'ârî: Sadece Allah'ın yaratması ile nazar-ı sahih ilim ifade eder.”

56. “Mâtürîdî: Tekvin mükevvenin gayrıdır.” “Eş'ârî: Aynıdır.”

57. “Mâtürîdî: Darbın akabinde vaki olan elem, kırma fiilinden sonra hâsıl olan kırılma, insan fiiline müteallik değildir.” “Eş'ârî: Mütealliktir.”

58. “Mâtürîdî: Dağda olan insana Davet gelmesi de Allah'ı bilmesi vacib olur.” “Eş'ârî: Vacip değildir.”

59. “Mâtürîdî: Kula Gücünün Yetmeyeceği Şeyleri Teklif caiz değildir.” “Eş’ârî: Caizdir. Ancak gerçekleşmemiştir.”
60. “Mâtürîdî: Mukallidin İmanı tahkike muhtaçtır.” “Eş’ârî: Mukallidin imanı sahihtir.”
61. “Mâtürîdî: İrâde ve Rızada muhabbete müstelzim değildir.” “Eş’ârî: Mustelzimdir”
62. “Mâtürîdî: Kur’ân’ın Bazı Bazısından A’zamdır.” “Eş’ârî: Tümü Azamdır.”
63. “Mâtürîdî: Ef’âl-i İlâhiye hikmet ve illetlerle sudur etmektedir.” “Eş’ârî: Ef’âl-i İlâhiye Hikmet ve illetlere matuf değildir.”
64. “Mâtürîdî: Eşyanın Vücudu İcad iledir.” “Eş’ârî: Halk iledir.”
65. “Mâtürîdî: Bi’setten önce bazı ahkâmın Bilinmesi Caizdir.” “Eş’ârî: Caiz değildir.”
66. “Mâtürîdî: Muti’ye ta’zib caiz değildir.” “Eş’ârî: Caizdir ama ta’zib etmez.”
67. “Mâtürîdî: Peygamberin ölümünden sonra da risalet devam eder.” “Eş’ârî: Risaleti biter. Şeriatı ise devam eder.”
68. “Mâtürîdî: Kaza ve kader irâde-i ezeliyenin gayrıdır.” “Eş’ârî: Gayrı değildir.”
68. “Mâtürîdî: Ölüm ruhun mahlûktan çıkmasıdır. Ruhlar cisim ve cismanî değildir.” Eş’ârî: Cismanidir.”
69. “Mâtürîdî: Arazlar kendiliğinden dönüşebilir.” Eş’ârî: Dönüşemez.”
70. “Mâtürîdî: Fiil ismi ef’ali İlâhi ye, haki kat, ef’ali ibada mecaz yoluyla nisbet edilir.” “Eş’ârî: Hem hakikat hemde mecaz cihetiyle Allah’a aittir.”
71. “Mâtürîdî: İstitaat fiile mukarindir.” “Eş’ârî: Fiilden öncedir.”
72. “Mâtürîdî: Aklın bazı şeriatı bilmede medhali vardır.” “Eş’ârî: Nakil olamadan şeriat bilinmez.”
73. “Mâtürîdî: Havass-ı hamsenin biri ile idrak ilim değildir.” “Eş’ârî: İlimdir.”²⁰

Yukarıda 73 başlıkta Ahmet Asım Efendi’nin el-Ûşî’yi kaynak göstererek ele aldığı ihtilaflar²¹ aktarılırken Mâtürîdî ve Eş’ârî isimleriyle ifade edilmiştir. Bu iki isimden bu iki mezhep kurucusunun mezhepleri kastedilmiştir. Ayrıca şunuda ifade etmek gerekir ki bu mezhebe tabi olan âlimler bu ifade edilen konularda tümüyle ittifak halinde değillerdir. Kendi aralarında da ihtilaf etmiş bir diğer farklı görüşü kabul edebilmişlerdir. Bu nedenden dolayı sunni ekolu oluşturan bu iki mezhebin genel çerçevesi birbirine yakın olarak görülmüştür. Diğer taraftan Mâtürîdîlik ile Eş’ârîlik; Haşeviyye, Müşebbihe, Mücessime ve Mu’tezile gibi fırkalar arasında makul bir yola sahip olmakla beraber her iki mezhep âlimlerinin de Cebriye ve müfrit Rafızîler arasında mutedil bir vaziyet alarak, Ehl-i Sünnetin inançlarını müdafaa ettikleri görülmektedir. Zira bu iki mezhep netice itibarıyla metod ve mezhepte hemen hemen aynı sonuca varmışlardır.

Hulasa; gerek Mâtürîdî, gerekse Eş’ârî, Allah’ın ezeli kelâmı, sıfatları, ru’yetullah, ef’al-i İbad, büyük günah işleyenlerin durumu ve şefaet gibi konularda aynı neticeye ulaşmış ve mezheplerinin genel prensiplerini ortaya koymuşlardır. Her iki mezhebin prensiplerinden kısa örnekler vermeye gayret edeceğiz.

20 Bkz., Ahmed Asım Efendi, *Merâhu’l-Meâlî fi Şerhi’l-Emâlî*, s. 15-20.

21 Bkz., Ahmed Asım Efendi, *a.g.e.*, s.15-20.

“Eş’ârîler Allah’ın sıfatları konusunda mutedil/orta bir yol tutar. İbn Asâkîr’e göre, Eş’ârî; Mu’tezile, Cehmiye ve Rafizilerin, ilâhi sıfatları kabul etmeyip, ibtâle yöneldiklerini beyan edip, ifrat ve tefrite sapmadan vasat bir yol tutarak, Allah’ın, mahlûklarda mevcut sıfatları olmaksızın ilim, kudret, sem’, basar gibi kendisine mahsus sıfatları bulunduğunu ispat etmektedir. Bu konuda Mâtürîdî de aynı şekilde hareket ederek orta bir yol tutar.”²² “Cenâb-ı Hakk’ın; kâdir, âlim, hayy gibi sıfatlarla mevsuf olduğunu aklen ve naklen, hak ve doğru olduğunu açıklar. Allah kendisini nasıl tavsif etmişse öyledir. Başkası düşünülemez.” “Allah’ın kelâmı konusunda Eş’ârî, Allah’ın sıfatı olan ve onun zâtıyla kaim bulunan kadîm nefî kelâmı ile harfleri ve harflerin üzerine yazıldıkları cisimleri birbirinden ayırarak, bu hususta makul bir yol tutar. O Allah’ın kelâmı Kur’an kadîmdir, mahluk ve hâdis değildir. Fakat harfler ve harflerin yazıldığı cisimler, renkler, sesler, âlemde bulunan ve keyfiyetle ilgisi olan her şey mahlûktur.”²³ der. Mâtürîdî ve mezheb âlimlerinin kanaatleri de bundan farklı değildir. en-Nesefî, “Tebîrâtü’l-Edille” isimli eserinde bu konuda şöyle der: “İnsanlar, Allah’ın kelâmının kadîm veya hâdis olduğu konusunda ihtilaf ettiler. Hak ehline göre doğru olan, Allah’ın kelâmının, ezeli, ilâhi sıfat olduğudur. Bu kelâm, harf ve ses nev’inden bir kelâm olmayıp, Allah’ın zatı ile kaim olan kelâmdır. Allah bu kelâmı emreder, nehyeder ve haber verir.”²⁴ “Eş’ârî, Allah’ın görülmesi konusunda da makul bir yol tutar. Allah’ın hulul, hudud ve keyfiyet olmadan görüleceğini ifade etmektedir.”²⁵ Mâtürîdî’nin görüşü de buna yakındır. O, “Bize göre Allah’ın idrak ve tefsir olmaksızın görülmesi hak ve doğrudur. Biz bu görülme ile idrak ve ihatayı kastetmiyoruz. Çünkü Kur’an’da “Ona gözler erişemez, O bütün gözleri ihata eder” ayeti Allah’ı idrak ve ihatanın mümkün olmayacağını ifade eder...”²⁶ der. Ancak her ikisi de Allah’ın görüleceğini belirtirler. Bütün bu mukayese ve metinleri nakletmekten kastımız, aynı konularda birbirine uygun neticelere ulaşılabileceğini açıklamak, gerek Eş’ârî gerekse Mâtürîdî’nin ifrat ve tefrit arasında vasat bir yol takip ettiklerini ve kelâm meselelerinde aynı metod ve mezhepte birleştiklerini belirtmektir. Kısaca ifade edilecekse her iki Ehl-i Sünnet mezhebi bir çok kelami konuda fikir birliğine varmıştır. Aralarındaki ihtilaflar sadece fer’i konulara inhisar edilmektedir.²⁷

SONUÇ

Netice itibariyle metindede işaret ettiğimiz gibi Ehl-i Sünnet mensubu Mâtürîdî ve Eş’ârî mezhepleri arasında bir kısım ihtilafli konuların bulunduğu açıkça ortadadır. Bunlardan da açıkça anlaşılacağı gibi aslî konularda yani tekvin, kader-kaza, kesb, kelâm gibi ve buna benzer daha sayılarını çoğalta bileceğimiz ihtilaflar asli mekasid konularında olmayıp genellikle fer’î ihtilaflardır. Öyleki kimi zaman Mâtürîdî’ye mensup alimler, bazen

22 İbn Asakir, *Tebyinu Kizbi’l-Müfteri*, s. 149; bkz. Mâtürîdî, *a.g.e.*, s.44; Ayrıca bkz. Taşpınar, a.g.m., s. 227. vd.

23 İbn Asâkir, *a.g.e.*, s. 105; Eş’ârî, *el-Luma’*, s.15-23.

24 en-Nesefî, Ebu’l-Muin Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü’l-Edille fî Usûli’l-Dîn*, (tenkidli Neşir) haz. Hüseyin Atay, Ankara, 2004, I/339; bkz. el-Beyazî, *İşaratu’l-Meram*, Kahire, 1949, s. 138-244.

25 Eş’ârî, *Luma’*, s. 32-36; Taşpınar, a.g.m., s. 228 vd.

26 Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 77-85; Taşpınar, a.g.m., s. 228.

27 Bkz., Taftazânî, Saadettin, Şerhu’l-Akâid, İstanbul 1326, s. 3; Ömer en-Nesefî, el-Akaidü’n-Nesefiye, Kahire, 1879, s. 6. 228; Taşpınar, a.g.m., s.228 vd.

imamlarını bırakarak Eş'ârî'ye tabî oldukları gibi, Eş'ârî'ye tabiiyeti bulunan bazı alimlerin de kendi imamlarına muhalefet ederek, Mâtürîdî'lere uydukları görülmektedir. Dolayısıyla asıl fikirsel ve düşünsel ayrılıklar, prensip ve metotlarda meydana gelen ayrılıklardır. “Ayrıca bilinmelidir ki, Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat mezhebi, vacib, caiz ve mümteni olan konularda tamamen hem fikirdir. Ehl-i Sünnet Kelâmının iki büyük temsilcisi olan Mâtürîdiyye ile Eş'ârîyye mezhepleri Kelâm ilminin ana konuları olan (mâkasid ve mesâil) hususlarında ittifak etmiş olduklarını da açıkça ifade edebiliriz” Özellikle aralarında ortaya çıkan bazı farklılıklar bazı araştırmacılara göre “şekli ve lafzî”, olmaktan öteye geçmez. “Bazı araştırmacılara göre ise köklü sayılabilen ve sayıları yazarlara göre değişen, hatta müstakil risaleler oluşturabilecek kadar hacimli yazılan bu görüş farklılıkları, muhtemelen her iki kelâmının yaşadığı kültürel çevre ile de yakından ilgilidir. Her ikisinin mücadele ettikleri gruplar göz önüne alınırsa, bazı konularda değişik fikirlere ve görüşlere sahip olmaları normal olarak mütalaa edilmelidir.” Bu ihtilafli konulara temas eden ve eserlerinde bahseden müellifler kendi aralarında ortak bir sayıda ittifakı sağlamış değillerdir. Yukarıda kısaca temas ettiğimiz konuları ve belki de bu yapılan ihtilafli tartışmaları dini alandaki çok kapsamlı insanın özgür iradesi ve hürriyet boyutu içerisinde değerlendirmek en sağlıklı yol olacaktır. “İnsanı memnun eden asıl mesele, Eş'ârîler ile Mâtürîdîler arasında bu gibi ihtilafli konular olmakla beraber, her iki mezhebe mensup insanların birbirlerini hiçbir zaman tekfir etmedikleri gibi, sapıklığa ve bid'ata nispet edecek kadar da ileri gitmemiş olmalarıdır. Her ikisi de Ehl-i sünnet çerçevesi içerisinde bulunmakta ve hatta bu iki mezhep zaman içinde düşünce itibarıyla birbirleriyle kaynaşmış bir vaziyette görünmektedir.” Bizlere düşen bundan sonra yeni ihtilaf konuları meydana getirmek değil, şimdiki kadar ortaya çıkanları asgari bir sayıya indirmek ya da ortadan kaldırmak olmalıdır. İhtilaf problem değil, hatta rahmet olabilir. Problem, ihtilafın iftiraka dönüştürülmesidir.

KAYNAKÇA

- Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, el-Cevâhirü'l-Mudiyeye fi Tabakâti'l-Hanefiyye, thk. Muhammed Abdülfettâh el-Hulvî), Riyad, 1413/1993.
- Ahmed Asım Efendi, “Merâhu'l-Meâlî fi Şerhi'l-Emâlî”, İstanbul 1304.
- Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, Dav'ü'l-meâlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1791.
- Beyâzîzâde, Ahmed Efendi, İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm, Mısır 1949
- Buhârî, Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed, el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu.,mânî, (thk. Abdülkerim Sâmi el-Hucendî), Beyrut 1424/2004.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa, Hediyyetü'l-„ârifin, İstanbul 1951.
- Brockelmann, Carl, “Üşî”, İA, İstanbul 1986.
- Cemîl Fâik es-Sâdikî, “Kitâbü Nisâbi'l-Ahbâr li-tezkireti'l-Ahyâr”, Hadis Tetkikleri Dergisi, İstanbul 2005.
- Çiybılov, Kencebek, “Sirâcuddîn el-Üşî'nin Hayatı ve Kimliği”, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi, Bişkek 2008, sy. 3-4,
- Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî, Kitabu'l-Luma, Beyrut 1953.
- Eş'ârî, Makalatu'l-İslamiyyin, Kahire 1950.
- Ecer, A.Vehbi, Türk Bilgini Mâtürîdî, Ankara 1978.
- es-Sübki, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali, Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ, Kahire 1965.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, Kitâbü't-Tevhîd, nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul 1979.
- Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, el-Müştebih fi Esmâ'ir-Ricâl, Leiden 1881
- İsmâil Paşa el-Bağdâdî, İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn, Beyrut ts., (Dârü'l-İhyâ).

- Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn, İstanbul 1941.
İbn Asakir, Tebyinu Kizbi'l-Müfteri, Dimeşk 1347.
en-Nesefi, Ebu'l-Muin Meymun b. Muhammed, Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn, (tenkidli Neşir) haz.
Hüseyin Atay, Ankara 2004, I/339
el-Beyazî, İşaratu'l-Meram, Kahire 1949.
Ömer en-Nesefi, el-Akaidü'n-Nesefiye, Kahire 1879.
Hamevî, Yâkût b. Abdullah, Mu„cemü"l-büldân, Beyrut 1977.
İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, Reddü"l-muhtâr „ale" d-Dürri"l-muhtâr, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-
Ali Muhammed Muavviz), c. 1-10, Riyad 2003/1423.
Taftazânî, Saadettin, Şerhu'l-Akâid, İstanbul 1326.
Taşköprizâde, Miftâhu's-Sa'âde, Kahire 1968.
Taşpınar Halil, Mâtüridiyye ile Eş'âriyye mezhepleri arasında ihtilaf mı? suni dalgalanma mı?,
Cumhuriyet üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi, sayı., X.
Yüksel, Emrullah, "Eş'arîler ile Mâtürîdîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", AÜİİFD, Ankara 1980.
Zeyneddin Kâsım b. Kutluboğa, Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye, thk. Muhammed Hayr Ramazân
Yûsuf, Dımaşk 1413/1992.